

STRAIPSNIAI

ISSN 1392–1681

UKRAINA GEOPOLITIKOS KRYŽKELĖJE*

EVALDAS NEKRAŠAS

Straipsnyje nagrinėjami veiksniai, nuo kurių priklauso ir priklausys Ukrainos geopolitinė orientacija. Tarp išorinių veiksnių ypatingas dėmesys skiriamas Jungtinių Amerikos Valstijų ir Europos Sąjungos interesams. Bent jau saugumo požiūriu Jungtinėms Valstijoms Ukraina yra svarbi šalis. O ES, ypač „senoji“ Europa, laiko Ukrainą periferine valstybe, bendradarbiavimui su kuria, juolab galimos narystės ES skatinimui, neverta teikti didesnės reikšmės. Aptariant vidinius veiksnius, nuo kurių priklausys Ukrainos geopolitinis pasirinkimas tarp Rytų ir Vakarų, pabrėžiama, jog Ukrainos istorinis, religinis ir kultūrinis nevienalytiškumas lemia šalies geopolitinės orientacijos neapibrėžtumą ir nestabilumą. Kartu tvirtinama, kad, nepaisant „senosios“ Europos pasyvumo Ukrainos atžvilgiu ir egzistuojančių Ukrainoje nuomonių dėl jos integracijos į euroatlantines struktūras skirtumų, Lietuva turi padaryti viską, kad santykių su Ukraina plėtojimas taptu vienu iš ES bendrosios užsienio ir saugumo politikos prioritetų.

Evaldas Nekrašas – habilituotas daktaras, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius, Tarptautinių santykių katedros vedėjas (el. paštas: nekraas@post.omnitel.net).

© Evaldas Nekrašas, 2006

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. sausio 16 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2006 m. gegužės 22 d.

* Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto 2005 m. lapkričio 17 d. Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto ir Lietuvos politologų asociacijos metinėje konferencijoje „Rytų Europos politinės raidos tendencijos: Ukrainos, Rusijos, Baltarusijos ir Moldovos atvejai“, pagrindu.

Samuelio Huntingtono terminais galima pasakyti, jog Ukraina yra tipiška civilizaciškai suskilusi šalis. Kertama civilizacijų lūžio linijos, ji, kaip ir galima tikėtis, beveik neišvengiamai atsiduria ir geopolitikos kryžkelėje. Žinoma, Huntingtono civilizacijų teorijai, iš dalies besiremiančiai Arnoldo Toynbee'o ir kitų istorikų bei kultūros teoretikų nuo Danilevskio laikų plėtotomis koncepcijomis, galima padaryti daugybę priekaištų pradedant nuo jo civilizacijos bendrosios sampratos neapibrėžtumo ar netgi prieštaravimo. Vienas iš rimtesnių konkrečių priekaištų yra Vakarų civilizacijos ir slavų stačiatikių civilizacijos perskyros dirbtinumas. Jeigu Ukraina iš tikrųjų nuosekliai orientuotųsi į Vakarus ir, Vakarams ją priėmus, ilgainiui taptų aiškiai vakarietiška valstybė, tai šis faktas būtų dar vienas argumentas prieš Huntingtoną. Vis dėlto huntingtoniškoji civilizacijų lūžio linija, bent jau šiuo metu kertanti Ukrainą, iš tikrųjų turi įtakos Ukrainos religiniam, kultūriniam ir galų gale politiniam nevienalytiškumui, kuris yra viena didžiausių kliūčių nuosekliai Ukrainos integracijai į Vakarus ir visų pirma į vadinamąsias euroatlantines struktūras.

Ukrainos nevienalytiškumas galėtų būti atskiro straipsnio tema. Šiame tekste daugiau dėmesio norėčiau skirti kai kuriems pagrindiniams geopolitiniams veikėjams, kurių interesai ir konkretūs veiksmai gali turėti įtakos Ukrainos geopolitinei slinkčiai Vakarų ar Rytų kryptimi. Iš trijų tokių veikėjų Rusiją reikėtų, matyt, įvardyti pirmiausia. Bet mane čia labiau domina kiti du – Jungtinės Valstijos ir Europos Sąjunga. Nors huntingtoniškosios schemos kontekste abi jos esą atstovauja civilizaciškai ir politiškai vieningiems Vakarams, jų interesai Ukrainoje ar Ukrainos atžvilgiu yra, regis, gerokai skirtingi.

Jungtinėms Valstijoms Ukraina yra keliais aspektais, bet ypač saugumo aspektu, svarbi valstybė. Atkreipsiu dėmesį į porą konkrečių dalykų. Vienas jų – tai tradicinis JAV politikai Rusijos (ar TSRS) atžvilgiu Rusijos ribojimas ar sulaikymas „containment“ prasme. Galima, žinoma, pasakyti, kad senosios „containment“ politikos laikai seniai baigėsi ir kad dabar JAV plėtoja bendradarbiavimą su Rusija įvairiomis kryptimis ir visų pirma būtent saugumo srityje. Bet savo

geopolitinių partnerių – jei šiandienos Rusiją apskritai galima laikyti supervalstybės geopolitiniu ar strateginiu partneriu – JAV nenori matyti pernelyg stiprių. Todėl ribojimo ir sulaikymo elementų JAV užsienio politikoje buvo ir bus. Jie, beje, gana ryškūs ir dabartinėje JAV politikoje ES atžvilgiu, nors pastarosios, skirtingai nuo Rusijos ar Tarybų Sąjungos, JAV anksčiau niekada nebandė „sulaikyti“ tradicine „containment“ prasme.

Antras Ukrainos svarbos Jungtinėms Valstijoms aspektas išryškėjo palyginti neseniai – suformulavus naująją JAV nacionalinio saugumo doktriną ir ja remiantis plėtojant vadinamųjų Didžiųjų Vidurio Rytų koncepciją ir atitinkamą politiką. Šiandien, atrodo, Jungtinės Valstijos laiko Didžiuosius Vidurio Rytus prioritetiniu regionu savo saugumo ir kitų interesų atžvilgiu. Ukraina į Didžiuosius Vidurio Rytus, kad ir kaip plačiai – nuo Mauritanijos iki Pakistano – jų ribos būtų brėžiamos, aišku, nepatenka. Bet kaip didelė valstybė, besiribojanti su šiuo regionu, ji yra bent jau potencialiai svarbus ir gerą geostrateginę padėtį turintis JAV sąjungininkas pastarosioms siekiant užtikrinti regiono kontrolę. Juolab kad tikrai gerų ir, svarbiausia, patikimų sąjungininkų regione Jungtinės Valstijos turi tikrai nedaug. Tiesa, anksčiau JAV daug vilčių dėjo į Turkiją. Bet dėl daugelio priežasčių, pradedant šios šalies priklausomybe musulmoniškam pasauliui ir baigiant kurdų problema, jau anksčiau paaiškėjo, kad Didžiųjų Vidurio Rytų regione labai pasikliauti savo NATO sąjungininke Jungtinės Valstijos neturi pagrindo. Turkijos elgesys antrojo Irako karo metu tik patvirtino tokius nuogastavimus. Ukraina, nors ir nebūdama NATO narė, pasirodė, kad ir ne be išlygų, lojalesnė.

Konstatavę Ukrainos svarbą Jungtinėms Valstijoms, atsigręžkime į Europos Sąjungą, kuri, bent jau pažiūrėti, arčiau Ukrainos. Bet, regis, tik geografinė prasme. Europos Sąjunga (pirmiausia senasis jos branduolys) Ukrainą laiko Europos periferijoje esančia valstybe, su kuria *intensyviau* nei iki šiol plėtoti santykius ne tik kad nėra itin reikšminga, bet gali būti netgi žalinga. Pirma, dėl santykinio Ukrainos rinkos ekonomikos silpnumo, teisinės bazės netobulumo ir politinės siste-

mos nestabilumo Ukraina tikrai dar nėra pasiruošusi tapti realia kandidate į ES. Antra, dėl Ukrainos dabartinės politinės valdžios ir dalies elito proamerikietiškojo jos priėmimas į ES sustiprintų JAV pozicijas Europoje, o to vadinamoji „senoji“ Europa tikrai nenori. Todėl „senoji“ Europa, regis, laikosi nuostatos, kad vargu ar išvis verta dėti didesnes pastangas siekiant Ukrainai padėti greičiau pasiruošti narystei ES. Ukraina taptų tik dar vienu Amerikos Trojos arkliu Europoje, o jų jau ir šiandien žvengia visas tabūnas. Tai, jog ES iki šiol nepasirašė su Ukraina asociacijos sutarties, yra pakankamai iškalbus faktas. Ir galų gale ta „senoji“ Europa, vis mažiau mylėdama Jungtines Valstijas, vis labiau myli Rusiją ir gadinti Putinui nuotaką visai netrokšta. Šių samprotavimų pagrįstumą patvirtina ir tas faktas, jog politinės krizės Ukrainoje 2004 metų pabaigoje metu Briuselis rodė itin mažai noro bent jau *prisivesti* prie Lenkijos ir Lietuvos pastangų tą krizę įveikti.

Į ES kaimynystės politiką kiekviena ES šalis žiūri labai skirtingai. Naujosios ES narės – tai visų pirma santykių su rytinėmis ES kaimynėmis, ypač demokratėjančiomis šalimis, plėtojimas. Prioritetas tokiu atveju turėtų būti teikiamas būtent Ukrainai. O daugeliui senųjų ES šalių prioritėtinė yra pietų kryptis, Magrebo ir kitos arabų šalys, kur, tiesą sakant, irgi susikerta ES ir JAV interesai. JAV Didžiųjų Vidurio Rytų iniciatyvos įgyvendinimą daugelis senųjų europiečių smerkia *ne vien* todėl, kad ji buvo pradėta vykdyti remiantis netinkamomis, Europos senbuvėms nepriimtinais ir realaus efekto neduodančiomis karinėmis priemonėmis. Kad ir kokios priemonės būtų naudojamos, Europos senbuvėms nepriimtina pati iniciatyva, kurios tikrasis tikslas, jų supratimu, yra ne tiek regiono demokratizacija ir stabilizacija, kiek JAV pozicijų regione sustiprinimas, kuris Europos Sąjungai esą geopolitiškai nenaudingas, dargi žalingas. Kai kurios ES valstybės norėtų ne tik mažiau priklausyti nuo JAV Europos gynybos klausimais, bet ir padidinti savo įtaką energijos šaltinių turtingame ir visai arti Europos esančiame regione. Juk Vidurio Rytus nuo Europos teskiria kelios Gibraltaro sąsiaurio mylios – ne veltui tai, ką an-

glakalbiai dabar paprastai vadina Vidurio Rytai – *Middle East* – ilgą laiką buvo vadinama Artimaisiais Rytai.

Rusijos interesų Ukrainoje nežadu nagrinėti. Jie geriau žinomi nei ES interesai ar *galimi* interesai. Beje, vienas *galimas* ES interesas būtų priimti į ES vieną didžiausių Europos valstybių, kuri pagal daugelį parametru, ypač kultūrinius, yra labiau europietiška nei Turkija. Ukrainos priėmimo į ES atveju europietiškam identitetui iškiltų tikrai mažiau pavojų nei priėmus Turkiją.

Dabar, atrodo, čia svarstomų geopolitinių klausimų kontekste pats laikas tarti keletą žodžių apie pačios Ukrainos poziciją. Savo geografinės pozicijos ji, aišku, nepakeis, nors dėl kadaise jai perduoto Krymo Rusijoje dar daug kam skauda širdį ir jie mielai pakoreguotų visą Ukrainos geografiją, ypač jos rytines sienas. Šiaip ar taip, bent jau XX amžiuje precedentų nestinga – užtenka prisiminti kad ir gretimą (mums ir ukrainiečiams) Lenkiją, kuri kaip kokia marška buvo tampoma po Europą. Tačiau netgi savo geografinės pozicijos nekeičiančios šalys bent iš dalies pačios renkasi savo draugus ir sąjungininkus. Žinoma, tam pasirinkimui įtakos daro ir tų draugų – tikrų ar tariamų – deklaruojamos nuostatos ir reali politika. Šalys iš esmės konstruoja savo tapatybę ir konstruktyvistai bent jau šiuo klausimu yra daugmaž teisūs.

Lietuvai – po 1990 metų – pasirinkti tuos pageidautinus draugus ir sąjungininkus buvo pakankamai lengva. Nepaisant ne tokios jau silpnos geopolitinės *gravitacijos* į Rytus, Lietuva ar bent jau didžioji elito dalis suprato save kaip Vakarų dalį ir norėjo ištaisyti istorinę klaidą ar, tiksliau, skriaudą ir „grįžti“ į Vakarų. Grįžti ten, iš kur buvo jėga, aiškiai priešingai savo norui, išplėsta. Todėl nepaisant visų trikdžių, problemų ir sunkumų Lietuvos integracija į Europą ir pirmiausia į euroatlantines struktūras vyko pakankamai sklandžiai, daug sklandžiau nei prieš dešimt metų manė daugelis politikų ir analitikų. Šiandien gal tik geriau nei anksčiau suprantame, kad ta integracija neišsprendžia daugelio netgi Lietuvos saugumo problemų, ką jau kalbėti, tarkime, apie švietimą.

Po šios trumpos digresijos apie Lietuvą grįžkime ne į Vakarus, o į Ukrainą. Ukrainos situacija renkantis savo draugus ir sąjungininkus tikrai yra kitokia. Kitokia visų pirma buvo jos istorija, mažiau vakarietiška yra jos kultūra, rusifikacija ir sovietizacija truko ilgiau, todėl skiriasi nuo lietuviško ir joje dominuojantis mentalitetas. Į Vakarus ji negali grįžti, nes nemaža jos teritorijos dalis Vakarams paprasčiausiai nepriklausė, na nebent LDK kokiame nors XV a. laikysime vakarietiška valstybe, su kuo bent jau Huntingtonas, apeliuodamas į religiją, kalbą ir kultūrą, tikrai nesutiktų. Tiesa, tautinis mentalitetas Ukrainoje kur kas stipresnis nei Baltarusijoje – tai iš dalies paaiškina kai kuriuos politinių procesų šiose šalyse skirtumus, – bet jis vis dėlto nėra pakankamai senas valstybingumo tradicijas turinčios ir pakankamai vienalytės – religiniu, kultūriniu ir geopolitiniu tiek gravitacijos, tiek orientacijos požiūriu – tautos mentalitetas. Oranžinę revoliuciją lyg ir būtų galima laikyti tautinio atgimimo proveržiu, bet ji truko pernelyg trumpai, kad turėtų bent kiek didesnę liekamąją įtaką tautos mentalitetui. Šiuo atžvilgiu ją sunku net lyginti su Sąjūdžiu. Sąjūdžio metais Lietuvos elito, daugiausia kultūros ir mokslo, mentalitetas ir, svarbiausia, politinė orientacija padarė didelę įtaką visos tautos ar nemažos jos dalies nuostatoms ir gerokai pakeitė ligtolinę Lietuvos geopolitinę gravitaciją.

Jau vien dėl šios priežasties į Ukrainos gynybos ministro Gricenkos patikinimus, 2005 m. spalį dar kartą duotus Vilniuje, kad jo šalis tvirtai apsisprendusi tapti NATO nare, dalis jo kolegų iš Šiaurės Atlanto aljanso žiūri kiek skeptiškai. Jei ES, kaip minėjau, iki šiol nepasirašė su Ukraina Asociacijos sutarties, tai, deja, iki šiol nėra ir Ukrainos narystės NATO veiksmų plano, vadinamojo MAP (*Membership Action Plan*). Abu šie faktai atspindi ne tik Ukrainos ūkio ar karinių pajėgų būklę, bet ir tai, kad, Vakarų požiūriu, Ukraina – jos valdžia ir elitas, bet ypač ukrainiečių tauta – dar iki galo neapsisprendė dėl savo orientacijos ir siekių arba bent jau nepadarė to taip tvirtai ir ryžtingai kaip kadaise Lietuva.

Žinoma, kai sakau „Ukraina neapsisprendė“, prisimenu, kad jau minėjau, jog Ukraina yra gana nevienalytė. Žinoma, pasaulyje yra daugy-

bė dar mažiau vienalyčių valstybių, bet, šiaip ar taip, Ukraina yra mažiau vienalytė nei Lietuva. Tiesa, etninio vienalytiškumo požiūriu skirtumai nėra labai dideli – ukrainiečiai sudaro apie 73 proc. gyventojų (lietuvių Lietuvoje, priminsiu, yra daugiau kaip 80 proc.). Tačiau rusų mažuma yra didesnė nei lenkų ir rusų mažumos Lietuvoje kartu paėmus – apie 22 proc. Kai kuriose vietose, ypač Kryme ar Rytų Ukrainoje, rusai yra ne mažuma, o dauguma. Krymas su savo separatizmo tendencijomis, kurios buvo pradėjusios reikštis ir Rytų Ukrainoje, iki šiol kėlė bene daugiausia problemų centrinei Ukrainos valdžiai.

Nors statistiškai skirtumai tarp ukrainiečių dalies Ukrainoje ir lietuvių Lietuvoje nėra dideli, atskiros ukrainiečių etnos dalys viena nuo kitos skiriasi daug daugiau nei lietuviai Lietuvoje. Labiausiai religiniu, kultūriniu ir politinės orientacijos požiūriu išsiskiria ilgai lenkų valdyta Vakarų Ukraina. Tiesa, religinių skirtumų, kitaip nei Huntingtonas, nebūčiau linkęs sureikšminti, bet Vakarų, Centrinė ir Rytų Ukraina skiriasi viena nuo kitos tikrai labiau nei Žemaitija nuo Aukštaitijos. Ukrainos dalys ir socialiniai gyventojų sluoksniai skiriasi ir geopolitinės gravitacijos, politinio aktyvumo ir politinės kultūros požiūriu. Margas ir politinių partijų spektras. 2006 m. kovo rinkimų į parlamentą rezultatai tikrai nėra vienareikšmiški. O dėl mažėjančių prezidento politinių galių būtent jie, matyt, keleriems metams lems Ukrainos geopolitinę orientaciją ir tai, ar jos gynybos ministras ir toliau kartos, kad Ukraina tvirtai apsisprendė būti NATO nare.

Po oranžinės revoliucijos Ukraina jau pergyveno rimtų politinių krizių. Vargu ar ši šalis išvengs krizių ir ateityje. JAV, matyt, padarys viską ar beveik viską, kad dabartinė dominuojanti Ukrainos geopolitinė orientacija nesikeistų. Tačiau aš labai abejoju, ar tai norės ir gebės padaryti Europos Sąjunga. O be aiškių šių geopolitinių veikėjų nuostatų ir suderintos JAV ir ES pozicijos bei bendrų veiksmų, neutralizuojančių atitinkamus Rusijos veiksmus, Ukrainos orientacija ir užsienio politika vargu ar bus pakankamai stabili. JAV ir ES veiksmų koordinacija dėl abiejų geopolitinių veikėjų interesų skirtumų nėra

labai tikėtina. O be jos Ukraina gali dar ilgam likti geopolitinėje kryžkelėje – tarp Rusijos, Jungtinių Valstijų ir Europos Sąjungos.

Tuo galima būtų ir baigti. Bet kadangi nesu visiškai pesimistas, leisiu sau tarti dar porą žodžių. Naujosios ES narės, pirmiausia Lietuva ir Lenkija turi padaryti viską, kad ES senbuvių iš esmės pasyvi pozicija Ukrainos atžvilgiu būtų pakeista, ES peržiūrėtų savo požiūrį į Ukrainą, o santykių su ja intensyvus plėtojimas taptų vienu iš ES bendrosios užsienio ir saugumo politikos prioritetų.

SUMMARY

UKRAINE AT THE CROSSROADS OF GEOPOLITICS

There are three main geopolitical actors whose interests and specific actions may have impact on Ukraine's geopolitical drift towards the East or the West. From such actors Russia must be named first. Yet author of the article is more interested in two others – the United States and the European Union. Although in the Huntington's scheme they represent supposedly united Western civilization their interests in Ukraine or towards Ukraine are rather different.

For the United States Ukraine is quite an important country, especially for security reasons. Those reasons are related both to containment of Russia – the USA seeks to contain not only enemies but partners as well – and to the implementation of national security strategy which treats the Wider Middle East as likely the most important for the USA – from security point of view – region of the world. Ukraine borders with this region in which the USA has few reliable partners. Ukraine may become such a partner – more reliable than Turkey.

From the first view the EU is more close to Ukraine than the USA. Yet the EU is more close to Ukraine only from geographical point of view. The EU, especially its core states, so called “old” Europe, treats Ukraine as peripheral country and regards development of closer ties with it as unnecessary or even harmful. One of the many reasons – Ukraine may become a new Trojan Horse of the USA inside the EU.

Different EU countries look at EU neighbourhood policy with different eyes. Most of the new members of the EU give priority to the eastern direction but many older – rather to the southern one. Moreover, for most of the new members Ukraine is more natural candidate for EU membership than Turkey creating much less problems for the European identity of the EU.

However, Ukraine's possible accession to EU and NATO will depend not only upon position of the major geopolitical players but on the will of Ukrainians

themselves. Ukraine is extremely heterogeneous country. Religious, historical and cultural divides create political ones and at the moment it is not clear which way – leading towards the East or the West – the country may choose. In such situation an external encouragement and support is vitally needed - development of relations with Ukraine must become a priority not only for the USA but for the EU also.